

І. Є. Ренчка,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

МОВНА СИТУАЦІЯ ПІДРАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ОЦІНЦІ І. ДЗЮБИ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦІ "ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ ЧИ РУСИФІКАЦІЯ?")

Дослідження мовного питання нині набуває значної актуальності, оскільки одним із гасел російської пропаганди, яким Росія виправдовує воєнну агресію в Україні, є захист прав російськомовного населення та «остаточне вирішення українського питання». Обстоювання мови, культури, історичної пам'яті як засадничих цінностей українського народу є передумовою збереження держави та нації, її незалежності та суверенітету.

Боротьба за мову як основу життя народу і держави була невід'ємною частиною діяльності української інтелігенції 1960–1980-х років, чий творчий і науковий доробок засвідчив розгортання в цей період українського національно-визвольного руху опору, спрямованого проти колоніальних практик радянської держави, зросійщення, денационалізації та мовно-культурної асиміляції неросійських народів СРСР. Як зазначає Л. Масенко, «в цьому середовищі надзвичайно гостро стояло питання захисту української мови як основи національної культури та ідентичності» [Масенко, 2015, с. 48].

Метою нашого дослідження є проаналізувати працю І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» як історичне джерело з погляду відображення в ньому мовної ситуації, мовної практики та національної політики радянської доби і визначити значення цієї праці в українському русі опору другої половини ХХ століття.

Одна з провідних ролей у русі опозиційної інтелігенції належить філологу, публіцистові, літературознавцеві і громадському діячеві Іванові Дзюбі. Його праця «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (рік появи у самвидаві – 1965) сприяла пробудженню національної свідомості в зросійщеному суспільстві [Масенко, 2004, с. 54]. За словами В. Чапленка, «...в ній уперше за останні 35 років більшовицької диктатури людина, що перебуває в лабетах цієї диктатури, сказала “прямо в вічі” страшну правду про трагічне становище українського народу» [Чапленко, 1974, с. 151]. Більше того, як стверджують дослідники, це була перша праця в українському мовознавстві, що «містить аналіз взаємозв'язків мови, культури та національної свідомості» [Музика, 2021, с. 56].

Протягом усього радянського періоду соціолінгвістичні дослідження в українському мовознавстві, насамперед вивчення мовної політики, яку провадив радянський режим в Україні, та її наслідків, були під забороною. Проте працю Івана Дзюби можна вважати першим дослідженням у цій галузі, оскільки вона запропонувала всебічний аргументований аналіз мовних процесів в Україні, стану української мови, розкривши реальну мовну ситуацію, що склалася за часів радянського панування.

І. Дзюба розкриває правду про дедалі загрозливіші масштаби русифікації тогочасної України, коли утиски української мови охопили всі сфери життя суспільства – книговидавництво, театр, кіномистецтво, сферу перекладу, ЗМІ, виробництво, армію та ін. Автор дослідження наголошує, що офіційне життя в республіці «згори донизу» ведеться російською мовою, так само панує російська мова в партійному і профспілковому житті, в господарській сфері, у діловодстві, освіті: «Добре відомо, що в ряді великих міст (Харкові, Донецьку, Одесі та ін.) українські школи обраховуються буквально одиницями» [Дзюба, 2010, с. 175]. Сферу дошкільної освіти в праці названо однією з «найстрашніших і найзлочинніших ділянок русифікації», оскільки всі дитячі садки в містах, за невеликим винятком, російські. Розглядаючи питання звуження сфер функціонування української мови, публіцист наголошує на загрозах, які криються в такій мовній ситуації для майбутнього нації, адже мова – найважливіший чинник національної ідентичності: «...найгірше те, що “українські” школи – і це вже стосується і міських, і сільських шкіл – зовсім не виховують національну гідність і національне почуття, не дають елементарного усвідомлення своєї національної належності та пов'язаних з цим обов'язків, не

забезпечують наймінімальнішого знання рідної історії та рідної культури» [Дзюба, 2010, с. 176]. Не провадиться відповідна робота і в культурно-освітніх осередках, бібліотеках тощо: «...вони не ґрунтуються на українській національній культурі. <...> в їхній роботі, в їхніх програмах або немає нічого українського, або є один-два номери “на підверстку”, для екзотики» [Дзюба, 2010, с. 179], тоді як саме вони мали б стати важелем залучення найширших кіл людей до української культури.

Переважала російська мовна продукція й на читацькому ринку України. Автор наголошує, що ця перевага виявлялася як у кількісних, так і якісних показниках, тож, як наслідок, українськомовна продукція менше приваблювала масового читача [Дзюба, 2010, с. 180]. Потужними осередками зросійщення були армія і великі міста як джерела «національного пригнічення». Українські юнаки після перебування на військовій службі стають «національно дезорієнтованими і мовно деморалізованими і в свою чергу стають вогнищем русифікаторського впливу на решту молоді і населення» [Дзюба, 2010, с. 157].

Такі та інші факти І. Дзюба називає свідченнями прямої дискримінації української мови, розділенням мов на «потрібні і непотрібні». Спираючись на ідеї видатних представників мовознавчої та педагогічної науки, він емоційно підкреслює, що це злочин проти українського народу, проти його самобутності, а також це загроза самому його існуванню, адже «через мову народ живе, в ній втілений його дух» [Дзюба, 2010, с. 170]. Причину такої ситуації автор вбачає в колоніальному становищі України, у нерівності двох мов, одна з яких – українська – стає непотрібною, другорядною, що змушує її природних носіїв відмовлятися від неї.

Отже, у своїй праці І. Дзюба, надаючи повну картину мовного життя в Україні за радянських часів, розкриває справжню суть пропагандистських тез про «гармонійність» українсько-російської двомовності та рівноправність усіх національних мов в СРСР, наголошуючи на злочинних методах такої мовної політики, що призводила до втрати мовами функціональної повноцінності та самобутності.

Література

1. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Вид. 2-ге, доп. К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2010. 336 с.
2. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2004. 163 с.
3. Масенко Л. Роль шістдесятників як осередку національного опору в тоталітарній імперії. *Język ukraiński w życiu i działalności elit na Ukrainie na przestrzeni wieków. Kultura, nauka, oświata, religia, społeczeństwo, polityka*. Red. W. Mokry. Kraków: Szwajpolt Fiol, 2015, 47–56.
4. Музика М. Теоретичні підходи до вивчення ставлення до мови. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Vol. IX/2. 2021, 51–58.
5. Чапленко В. Мовна політика більшовиків на Україні в 1950–60-их рр. Чикаго : Укр. публіцист.-наук. ін-т, 1974. 195 с.